

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILINI O'QITISHNING MAZMUNI

Orazbayeva Venera Jangabay qizi

*A'jiniyoz nomidagi Nukus Davlat pedagogika Institutining
"Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 4-kurs talabasi.*

Qoraqolpog'iston, Nukus

Orazimbetova Oysulu Ozod qizi

*A'jiniyoz nomidagi Nukus Davlat pedagogika Institutining
"Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi 4-kurs talabasi"*

Qoraqolpog'iston, Nukus

Annotatsiya: Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarini o'qitishning mazmuni, birinchi sinfdan to'rtinchi sinfgacha qanday mavzularni o'rganishi va qanday darajada o'rganishi, mavzular murakkablashib borishi, ona tili darsing qanchalik darajada muhim ekanligi va ahamiyati davlat ta'lim standartida belgilab qo'yilgan talablar

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, fonetika, grammatika, morfologiya, so'z yasash, leksikologiya, so'z turkumlari, davlat ta'lim standarto, so'z, gap

O'sib kelayotgan yosh avlod to'g'ri, sifatli bilim va ta'lim-tarbiya olishlari, kelajakda o'zi hohlagan kasibni mukammal darajada egallab xalqimizga odilona xizmat qilishi uchun eng avvalo boshlang'ich ta'lim bunga poydevar bo'lishi lozim. Sababi dastlabki bilim va ko'nikmalar shu bilan bir qatorda ta'lim-tarbiyaning dastabki ilk bosqichlari ushbu boshlang'ich sinflarda beriladi. Biz har bir darslarni zamonaviy texnologiyalar asosida sifatli o'qitishimiz zarur. Shu bilan bir qatorda o'quvchilarga ona tili darslarini ham eng songi texnologiyalar va metodlar yordamida o'qitsak bu albatta yaxhi samara beradi. Ona tili darsi o'quvchilarga o'zbek tilining tovush tuzilishi va yozma nutqda tovushlarni ifodalash usullari haqidagi, so'zlarning o'zgarishi va gapda so'zlarning bog'lanishi haqidagi grammatik, ya'ni morfologik va sintaktik, so'zning morfemik tarkibi va so'z yasalish usullari haqidagi so'z yasalishiga doir, so'zlarning leksiksemantik guruhi haqidagi leksikologik, o'zbek tilining to'g'ri yozuv tamoyillari va tinish belgilarining ishlatilishi haqidagi orfografik va punktuatsion, bilimlar beradi. Bu bilimlar, birinchidan, grammatik, fonetik, so'z yasalishiga oid tushunchalarda, ikkinchidan, grafik, orfografik, punktuatsion qoidalarda namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, o'zbek tili fonetik, grafik, morfologik, sintaktik va boshqa ko'nikma va malakalarni ham o'z ichiga oladi. Tilni o'rganish jarayonida o'quvchilarda boshqa ko'pgina o'quv predmetlari uchun umumiy bo'lgan ko'nikmalarni hosil qilish ustida ham ish olib boriladi. Pedagogikada bunday predmetlararo ko'nikramalarga analiz, sintez, abstraktlashtirish umumlashirish, taqqoslash kabilar kiradi. Ushbu ko'nikmalarni o'quvchilarda shakllantirish ustida maqsadga muvofiq ishlash ularning

o'quv faoliyatini faollashtirishga, bilimlarini muvaffaqiyatli egallashlariga imkoniyat yaratadi. Ona tili darslarida hosil qilinadigan maxsus ko'nikmalar bilan predmetlararo ko'nikmalar, bir-biridan ajratilmagan holda o'quv tarbiyaviy jarayonda shakllantiriladi. Beriladigan bilim va o'quvchilarda hosil qilinadigan maxsus ko'nikmalar maktab dasturlari va davlat ta'lim standartida qayd etilgan. Boshlang'ich sinflarda o'rganish uchun tilni ongli egallashga va o'quvchilarda grafik va imloviy malakalarni shakllantirishga asos bo'ladigan bilimlar tanlangan. Fonetika va grafika sohasida o'quvchilar so'zning tovush tarkibini, unli va undosh tovushlarning o'ziga xos xususiyatlarini, so'zda tovushning ma'noni farqlashdagi ahamiyatini to'g'ri tushunishga imkon beradigan bilimlarni o'zlashtiradilar, shuningdek, ularga so'zning tovush va grafik shakli o'rtasidagi nisbati ya'ni bog'lanishni ongli aniqlash, so'zni to'g'ri yozish imkoniyati yaratiladi. Morfologiya sohasidan ham so'zni ongli o'zlashtirish, uni to'g'ri ishlatish uchun katta amaliy ahamiyatga ega bo'lgan bilimlar tanlangan. Boshlang'ich sinf o'quvchilari 1-sinfdan boshlab so'z turkumlari ot, sifat, son, olmosh, fe'lni har xil saviyada o'rganadilar. Sintaksisdan dasturga nutq birligi sifatida gap haqidagi, gapda so'larning bog'lanishi, bosh va ikkinchi darajali bo'laklar haqidagi bilimlar kiritilgan. So'zning morfemik tarkibi yuzasidan har bir morfemaning muhim belgilarini, ularning ahamiyati va so'zda birbiriga ta'sirini boshlang'ich sinf o'quvchilari tushunadigan va so'zlarni to'g'ri yozishda foydalanishlari uchun zarur bo'lgan hajmda ma'lumot berilgan. Dasturda „Leksika” bo'limi alohida berilmagan, ammo o'quvchilar so'zlarning leksiksemantik guruhlari sinonimlar, antonimlar haqida, ularning leksik ma'nolari haqida so'z turkumlari va so'z tarkibini o'rganish jarayonida ma'lumot oladilar. Boshlang'ich sinflar ona tili kursi 1-4 sinflarda tilning hamma tomonlarining o'zaro bog'liq holda o'rganilishi hisobga olinib tuzilgan, har bir sinfda fonetika, leksika, grammatika va so'z yasalishi haqida elementar bilim beriladi. Ona tili darslarining bunday qurilishi tilning barcha tomonlarini birbiriga o'zaro ta'sir etadigan bir butun hodisa sifatida o'rganishni taqozo etadi. Tilni o'rganishga bunday yondashish ta'lim jaryonini o'quvchilar nutqini o'stirish vazifasini hal etishga yo'naltirish imkonini beradi. Dasturning „Grammatika, imlo va nutq o'stirish” bo'limi har bir sinfda quyidagicha qismlarni o'z ichiga oladi: „Tovushlar va harflar”, „So'z”, „Gap”, „Bog'lanishli nutq”. Asosiy mavzular bosqichli izchillik tamoyiliga asoslanib, har to'rt sinfda o'rganiladi. Har bir sinfda yetakchi mavzular ajratiladi. 1-2 sinfda fonetika va grafikaga oid mavzularni o'rganishga katta o'rin beriladi, chunki o'quvchilar o'qish va yozish jarayonini egallaydilar. 3-sinfda so'zning morfemik tarkibi va gapni o'rganish muhim hisoblanadi. So'z yasalishiga doir bilimlar asosida o'quvchilarda so'zning leksik ma'nosiga, undan nutqda foydalanishga ongli munosabat o'sadi. 4-sinfda so'z turkumlarini o'rganish birinchi o'ringa qo'yiladi bunda morfologik bilim chuqurlashtiriladi, otlarning egalik va kelishik qo'shirmalarini, fe'llarning tuslovchi qo'shimchalarini to'g'ri yozish malakalari shakllantiriladi. Bog'lanishli nutq ustida to'rt

yil davomida grammatik va orfografik materiallarni o'rganish bilan bog'liq holda reja asosida ish olib boriladi. Ona tili darslarida til hodisalari ma'nosi, qurilishi, vazifasi jihatidan o'rganiladi.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi ta'lim sistemasiga katta e'tibor qaratmoqda, sifatli bilim berishni birinchi o'ringa qoymoqda. Shu sababdan ham Davlat ta'lim standartini yaratti. Boshlang'ich ta'lim Davlat ta'lim standartining „Kirish“ qismida „Boshlang'ich ta'lim jarayoni bolaning mantiqiy tafakkur qila olish salohiyati, aqliy rivojlanishi, dunyoqarashi, kommunikativ savodxonligi va o'z-o'zini anglash salohiyatini shakllantirishga, jismonan sog'lom bo'lishga, moddiy borliq go'zalliklarini his eta olishga, go'zallik va nafosatdan zavqlana olish, milliy urfodatlarini o'zida singdirish va ardoqlash, ularga rioya qilishga o'rgatadi“, deb alohida ta'kidlangan. Boshlang'ich ta'lim oldiga qo'yilgan bu kabi talablarni amalga oshirish ta'lim mazmunini aniq belgilab olishni, o'qitishga yangicha yondashuvni taqozo etadi. Davlat ta'lim standartida ta'kidlanganidek, „Boshlang'ich ta'lim bosqichida davlat va jamiyat tomonidan qo'yiladigan talab“da ta'lim sohalari bo'yicha o'zaro muvofiqlik, mutanosiblik, uyg'unlik to'la ta'minlangan bo'lmog'i kerak. Shu jihatdan boshlang'ich ta'lim standartini belgilash ta'lim jarayonining tarkibini va xuddi shu tarkib komponentlarining mazmunini modernizatsiyalash, boshlang'ich ta'lim jarayonida yangi, zamonaviy pedagogik texnologiyani qo'llash imkonini beradi. Boshlang'ich sinflarda ona tili ta'limi mazmuni ta'limning mazkur bosqichiga qo'yilgan talablardan kelib chiqib belgilanadi. „Ta'lim to'g'risida“gi qonunda „Boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta ta'lim olish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim va ko'nikma asoslarini shakllantirishga qaratilgandir“, deyiladi. Shundan kelib chiqqan holda „Boshlang'ich sinflarda ona tili ta'limining maqsadi, vazifalari sifatida DTSda quyidagilar belgilab berilgan:

...bolaning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirishga, erkin fikrlay olish, o'zgalar fikrini anglashi, o'z fikrini og'zaki va yozma ravishda bayon qila olishi, jamiyat a'zolari bilan erkin muloqotda bo'la olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish.

...o'z fikrini savodli, mantiqiy izchillikka rioya qilgan holda bayon eta olishga o'rgatish.

...yozma nutq belgilarini talaffuzda ifodalash, matnni ifodali o'qiy olish ko'nikmasini shakllantirish.

o'qish sur'atini oshirish, ta'limning shu bosqichi uchun xos bo'lgan sidirg' o'qishni egallashlariga erishish.

Fikrni yozma bayon etish bo'yicha belgilangan quyidagi ko'nikmalarni egallash:
fikrning mantiqiy izchillikda ifodalanganligi;
tavsifning mavzuga muvofiqligi va itrakammalligi;
tavsifda tilning ifoda vositalaridan foydalanish darajasi;
imloviy savodxonlikni egallashlariga erishish.

Bularni amalga oshirish ona tili ta'limi quydagi fanlarning, ya'ni savod o'rgatish, o'qish va ona tilining vazifasidir. Bu vazifalarni bajarish ko'p jihatdan ta'lim mazmuni to'g'ri belgilashga bog'liq. Ona tili ta'limi mazmuni aniq va ilmiynazariy jihatdan to'g'ri belgilansagina, oldinga qo'yilgan talablar to'liq bajariladi. Ma'lumki, DTSida belgilab berilgan ona tili ta'limi mazmuni aniq mavzular va til materiallari asosida dastur va darslikda o'z ifodasini topadi. Ular biri ikkinchisining ijrochisi bo'lib, birbiriga muvofiq kelishi lozim.

Xulosa qilib aytganda o'quvchilarning ona tili darslarini mukammal darajada egallashlari uchun har xil metod va o'yinlardan foydalana bilish zarur va albatta "Alifbo" hamda "O'qish" "Ona tili" kitoblaridan tashqari ertak, har xil qiziqarli hikoya singari kitoblarni o'qitish lozim. Kitob insonning eng yaqin do'sti hisoblanadi. U o'tmishdan va kelajakdan so'zlaydi. Inson har kuni oziqlangani singari, miyyamizni har kuni kitob bilan oziqlantirishimiz kerak. Kitob bilan do'st bo'lib, uni har kuni o'qigan bola kelajagimizni mustahkam poydevorini yaratadi. Bolalarning o'qishi birdaniga shakillanib qolmaydi. Ular yillar davomida har xil mashqlar bajarib shug'illanishi kerak va albatta bunda ustozlar tayanch bo'lishi lozim. Shundagina bolalarni o'qishi yo'qori darajada shakillanib boradi va biz farzandlarimizni kelajakda Vatanimizni taraqqiyotiga hissa qo'shadigan buyik insonlar bo'lib ulg'ayishiga ishonch bildiramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva Q va boshqalar " Savod o'rganish darslari", Toshkent, "O'qtuvchi nashiryoti, 1996 yil
2. Abdullaeva Q va boshqalar "Ona tili", Toshkent, "O'qtuvchi" nashiryoti, 1999 yil
3. R.A.Mavlanova, N. Raxmonqulova "Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi, Toshkent, Ilim-Ziyo 2009 yil
4. Abdullayeva Q va boshqalar "2-sinfda o'qish darslari" Toshkent, 2004 yil